

Received Date : July 2024

Revised Date : September 2024

Accepted Date : March 2025

सञ्चार वर्चस्ववाद

अनुप सिं सुवाल

email : anupsuwal@gmail.com

Doi :

मूति

बल मछयःसे समाजया संस्कृति व विचारया नेतृत्व यानाः मेगु सामाजिक पुचःयात सक्रिय सहमतिपूर्वक नेतृत्वया नीति, दर्शन व राजनैतिक नेतृत्व स्वीकार याकेगु हे वर्चस्व खः । छपुचः सत्ताधारी थःगु बिचाः सञ्चारया माध्यमं पित बिचाः यक्व मनूयात चिनातइगु हे सञ्चार वर्चस्ववाद खः । वर्चस्ववादया लिधंसाय् सञ्चारवर्चस्ववादया व्याख्या जुल । शासकवर्ग सञ्चारया थीथी माध्यम छेलाः शासितवर्गयात थःपिनिगु बिचार, अभिव्यक्ति, म्वाय्गु पहलय् थःगु वर्चस्व तइ । सत्ताय्शोषितवर्ग छुंकथं पंगःथने मफय्केत समाजया चिनातःपिं बुद्धिजीवितसें सत्ताधारीया विचार पिथनाः हे च्वनी । ग्राम्चीया वर्चस्ववाद, स्टुआर्ट हलया प्रतिनिधित्व सिद्धान्तयात बःकया दुवालागु दु । चन्द्र शमशेर वि. सं. १९६९ सालय् गोर्खा भाषा प्रकाशनि समिति नीस्वनाः खय्भाय् बाहेक मेगु भाषाया प्रकाशन प्रतिबन्ध तल । वि. सं. २०१५ या संविधानय् राष्ट्रिय भाय् नेपाली जुल । थ्व स्थिति थौं गणतन्त्र कालय् नं दनि । नेपालय् नेपाली भाय्या वर्चस्व कायम यात । थौंतेक नं नेपाली भाय् बाहेक देसया मेगु भाय्या पहुँच छुं नं कथंया सञ्चार माध्यमय् खनेमदु ।

शब्दकुञ्जीः सरकारीज्याखँया भाषा, वर्चस्ववाद, मार्क्सवाद, सञ्चार ।

१. म्हसीका

“सञ्चार वर्चस्व आमसञ्चारपाखें समाजय् निश्चित मूल्य व विचारं हा काय्केगु प्रकृया खः ।” आन्टोनियो ग्राम्ची (1999) ।

छगू पुचलं बल मछयःसे समाजया संस्कृति व विचारधाराया नेतृत्व याइगु व मेगु पुचलं सक्रिय सहमतिपूर्वक नेतृत्वकारी पुचःया नीति, दर्शन व राजनैतिक नेतृत्व स्वीकार याकेगु हे वर्चस्व खः । थ्व प्रक्रियाय् मुलतः न्हेलुवा पुचलं शिक्षा, धर्म, परिवार व आमसञ्चारं मेगु पुचःयात वैधानिक प्रभावय् तइ (Gramsci, 1999) । वर्चस्ववादया अवधारणा दकले न्हापां आन्टोनियो ग्राम्चीं न्हेब्वल । इटालियन कम्युनिस्ट पार्टीया संस्थापक ग्राम्चीयात इटालिया फासिस्ट पार्टीया सरकारं सन् १९२६ स कुन । झिदैया जेलकालय् नोट्स फ्रम प्रीजन वय्कलं च्वयादिल । ग्राम्चीया साँस्कृतिक वर्चस्ववादय् राज्य, शासक पुँजीवादी वर्ग व चिनातःपि शोषित वर्गया वर्णन यानातःगु दु । पुँजीपति शासक वर्ग निरन्तर शासन याना च्वनेत, वैभव लेंकेत, शक्ति मुंकाः तय्त हिंसा, अर्थ बल, वा सैन्य बल जक छेलाच्वनी मखु । बल छेलेगु सिबें शासकं विचारधारा छेलाः वर्चस्ववादी संस्कृतिया विकास

याइ । शाशकं समाजय् थःगु विचारधारा न्हाकाः समाजयात चिनाः तय्त् सांस्कृतिक संस्थायात छेली । नोट्स फ्रम प्रीजनय् दूगु ग्राम्चीया थ्व हे अवधारणां सञ्चार वर्चस्ववादया विकास जुल । सञ्चारबर्चस्व धैगु प्रभावशाली वर्ग सञ्चारमाध्यम छेलाः उमिगु जीवनदर्शन व विचार सामान्य जनताया न्हेपुइ दुछवइगु प्रक्रिया खः । मनुखं व विचार व दर्शन नालाकाइ, छेली (Altheide, 1984, p. 480) ।

चन्द्र शमशेरं वि. सं. १९६९ सालय् गोर्खा भाषा प्रकाशनि समिति नीस्वनाः खय्भाय् बाहेक मेगु भाषाया प्रकाशन प्रतिबन्ध तल । वि. सं. २०१५ या संविधानय् राष्ट्रिय भाय् नेपाली जुल । थ्व स्थिति थौं गणतन्त्र कालय् नं दनि । नेपालय् नेपाली भाय् वर्चस्व कायम यात । थौंतक नं नेपाली भाय् बाहेक देसया मेगु भाय् पढुँच छुं नं कथंया सञ्चार माध्यमय् खनेमदु । थ्व लेखया उद्देश्य वर्चस्ववाद छु धैगु म्हासीकेगु खः । थुनिया अध्ययनं नेपालभाषा साहित्यया इतिहासय् वर्चस्ववाद म्हासिया नेवाः साहित्यकारत वर्चस्ववादप्रति सचेत जुइ ।

२. विधिशास्त्र

विधिशास्त्र दुने लागा, सैद्धान्तिक अवधारणा, सुचंमुना, सुचंदुवाला दुथ्याकागु दु । थ्व लेख मूलतः सञ्चार वर्चस्ववाद सिद्धान्तया परिचय जूगुलिं थुनिया शैली वर्णनात्मक जुल । नेपालभाषाया सन्दर्भ छूका प्वलागु दु । सामग्री मूलतः पुस्तकालया ज्वलं खः । लिसें सम्बन्धित सञ्चारकर्मिया छुं भति अनुभव न्हेथनागु दु । ग्राम्चीया वर्चस्वादलिसे स्वानाः स्टुआर्टया सञ्चारबर्चस्ववाद बःकयाः व्याख्या जूगु दु ।

३. वर्चस्ववादया विकासक्रम

वर्चस्ववादया प्रतिपादक आन्तोनियो ग्राम्ची मार्क्सवादी चिन्तक खः । मार्क्सया विकसित पुँजीवादय् सांस्कृतिक व राजनैतिक प्रभुत्वया व्याख्यां ग्राम्ची प्रभावित जुल । ग्राम्चीं मार्क्सवादं सर्वहारा वर्गया चेतनायात सामाजिक रूपय् व्यावहारिक अर्थय् पाय्छिकथं अभिव्यक्त याःगु ताय्की । मार्क्स बुर्जुवा नियन्त्रण मुख्यतया अर्थपाखें संचालन जूगु खंकल । शाशकं समाजय् प्रभुत्व तय्त् विचार व संस्कृतिया बः काइगु ग्राम्चीं ध्वाःथुइकल । ग्राम्चीया वर्चस्ववाद मार्क्सवादं हे विस्तार जूगु ताय्कूगु दु ।

३.१ मार्क्सवाद

मार्क्सवाद दार्शनिक, आर्थिक व सामाजिक विचारधाराया पद्धति खः । थ्व दर्शनं समाज व जीवनया व्याख्या भौतिकवादया लिधंसाय् याइ । थुकिं हिलावंच्चनीगु सामाजिक विकासयात उत्पादन शक्ति व उत्पादन सम्बन्धया लिधंसाय् विश्लेषण याइ । श्रमं हे मानवयात मदय्क मगाःगु साधन पिथनी, थ्व सिद्धान्तं धाइ (भट्टराइ, वि. सं. २०७७, प. २५-२६) ।

मार्क्सवादी सिद्धान्तय् पूँजीपति व श्रमिकयात स्वाइगु तत्वया व्याख्या यानातःगु दु । थ्व सिद्धान्तं स्वाइगु तत्व सांस्कृतिक व भौतिक क्षेत्र दुने निगू विरोधी शक्ति स्वाइगु विन्दु थुइकी । मार्क्स व एंगेल्सया (1976) कथं पूँजीवादी समाजय् मध्यस्थताया प्रमुख तत्व पूँजी खः, प्राथमिक रूप श्रम खः । श्रमं पूँजीयात चीकेफु । श्रमं श्रमिकया प्रकृति व शरीर दथुइ द्वन्द्वात्मक सम्बन्ध तइ । श्रमं मनू व प्राकृतिक संसारयात स्वाइ । श्रम पुनः

परिमार्जन जुइधुंका: अमूर्तवस्तु पिदनी । वयालिपा श्रमिक व श्रम ब्यागलं जुइ । व श्रम मेगु वस्तु थें विनिमय याय्बह जुइ । पूँजीपतिं श्रमया ज्याला दर क्व:छीबले मध्यस्थता निर्धारण कारक जुइ ।

जेम्स अर्न्ट ऐनयाकथं (1994) मार्क्सवादया प्रमुख विषय मध्यस्थता निर्धारणया समस्या खः । श्रम थःहे छुं हदतक मुल्यवान जुइ व थ्वया स्वापु दां खः । जेम्सयाकथं परम्परागत मार्क्सवादीतसें संस्कृतिया केन्द्रीय मध्यस्थताया कारक सञ्चारया माध्यम खः धाइ । उमिसं सञ्चार पूँजीपतिवर्गया स्वामीत्वय् दूगु ताय्की । सञ्चारगृहया थुवा:तसें सञ्चारयात चिना: सम्पादक व पत्रकारतय्त दर्शकया दथुइ विशेष सन्देश छवय्त निर्देशन बिइगु तर्क तइ । थ्व विशेष सन्देशं समाजय् पूँजीपति वर्गया शक्ति व विशेषाधिकारया औचित्य प्रमाणित जुइक प्रमुख विचारधारा प्रवाह याइगु ताय्कातःगु दु ।

३.२ ग्राम्चीया वर्चस्ववाद

आन्टोनियो ग्राम्चीं मार्क्सया भौतिकवादी सिद्धान्तयात विचारया क्षेत्रय् बिस्तार या:गु सिद्धान्त हे हेजेमोनि 'वर्चस्ववाद' कथं नां जा: (Lull, 1995, p. 33) । वर्चस्ववाद छगू पुचलं मेगु पुचःयात हतियार मछय:से याइगु दमन खः । शासकं बल व आम सहमतिं शक्ति ल्यंकातइगु तर्क ग्राम्चीं तइ । वर्चस्व हिंसात्मक दमन मखु । हिंसाय् तर्क शासकया एकाधिपत्य दै । हिंसां जक अधीनस्थ वर्गया प्रतिरोधयात दमन याय् फैमखु । हिंसाया बलं जक शासन जुइमखु, शासन विचारधाराय् नं आधारित जुइ । शासकया वर्चस्व बौद्धिकताय् व नैतिकताय् नं ब्याप्त जुइ । वर्चस्व स्थीर अवस्था मखु, थ्व प्रकृया खः ।

शासकं अधिनस्थ वर्गयात वर्चस्वय् तइगु प्रकृयाया ग्राम्चीं (1999) थुकथं व्याख्या या:गु दु । शासक वर्ग कुलीन बुद्धजीविवर्ग (ग्राम्चीया भासं *अर्गानिक बुद्धिजीवि*)यात छेला: वर्चस्वया निर्माण याकी । उकियात हे शासकं दमनया साधन याइ । शासकवर्गयाके दुपिं प्रशिक्षित कार्यकर्ता थीथी ज्याभलं शासकया ईच्छाकथं विचा: निर्माण याइ । थुमिसं सामाजिक व राजनैतिक सचेतनाया लिधंसाय् शासकया साधनया ज्या याइ । शासकं सामाजिक पात्र व ज्याइव: मा:मा:थे हिला: च्वनी । कुलीन वर्ग शासकया विचा: प्रवाह याइ । शासकं प्रवाह याकूगु बिचा:यात विद्यालय, धार्मिक क्षेत्र, सञ्चार माध्यम, राजनैतिक पार्टी प्रवाह याइ । मदिक्व विचार पिथना: राजनीती न्ह्याय् मदुपिं अधिनस्थ वर्गयात हेय्का: थम्हं चिनातइ । थ:लीपिं बुद्धिजीवीतय्त राजनीती खनेमदय्क नैतिक व साँस्कृतिक ख्वापालं पुया: सञ्चार माध्यमं थ:पिनिगु विचार ह्वलाच्चनी (१४९) । शासकं राजनैतिक पार्टी दुनेथेक थ:गु प्रणाली दयेकेधुंका: आमसञ्चार ब:कया: त:धंगु जनताया पुच:लिसे स्वापू तइ (१९५) । बुद्धिजीवीं वर्चस्व तयात:गु अवस्थाय् शासकवर्ग सामाजिक संयन्त्र ब:कया: अ:पुक शासन याइ । बुद्धिजीवीवर्ग सफल मजुसा शासकं सरकार, न्यायालय, प्रहरी व सेना छेला: प्रत्यक्ष राजनैतिक व साँस्कृतिक दमन याना: शासन याइ । अधिनस्थ वर्ग छुं कथं सत्ताय् थ्यंसां उपिं थ्यंगु गतिसिबें तीव्रगतिं शासकं थ:गु ल्हातं त्व:प्यगु सत्ता ल्हाती लाकी । शासकं थ:गु सर्वोच्चता लेकातय्त बौद्धिकता-नैतिकताया त्वह चिना:सां प्रतिद्वन्द्वी वर्गयात क्वतेली (२१०-२११) । जनताया चिउता: तय्गु धका: हिंसा खनेमदय्क शासकं क्वतेलेत शासकवर्गया विचारधारा दय्कीगु हे ग्राम्चीं वर्चस्व धा:गु दु (भट्टराइ, वि. सं. २०७७, प. ३४) ।

३.३ स्टुअर्ट हलया सञ्चार वर्चस्ववाद

स्टुअर्ट हल (2005)या कथं सञ्चारं उत्प्रेरित विचार प्रवाह याना: दर्शकयात थःगु वर्चस्वय् तय्यै। सञ्चारं ज्वलं पिकाइबले उकी विचारधारा दुथ्याकी। व हे ज्वलनं मू सांस्कृतिक व आदर्शवादी बल जुया: दमनकारी जुइ (१०४)।

स्टुअर्ट हलं मार्क्सवाद, वर्चस्ववाद, सञ्चारय् लुइस अल्थुसरया विचार कःघाना: सञ्चारवर्चस्ववाद सिद्धान्त विकास यात। हलं (1973) सञ्चार ज्वलं पिथनीमहं थःत माःकथंया विचारधारा इन्कोड यानातःगु व उकियात डिकोड यानातःगु थीथीकथंया सन्देश दर्शकतक थेंकी धाइ। वय्कःयाकथं दर्शकं यय्कीगु सन्देशलिसे ज्वःलाक्क निर्मातां थःत केनेयःगु सन्देश 'हान न्हेब्वया (पुनः प्रस्तुतीकरण)' याइ। सम्प्रेषित सामग्री शासकया विचाःया प्रतिनिधित्व याइ। सम्प्रेषित सामग्रीयात समाजं नालाकाइगु पह व उकिं दर्शकयात लाकीगु लिच्चः इन्कोडिड / डिकोडिड मोडेलय् दुवाःगु दु। थ्व मोडेलया क) वर्चस्ववादी, ख) व्यापारिक, ग) इन्कोड जूगु सम्झौता (Negotiate), व घ) विपक्षी पेंगू कोड खः।

हलं पितव्यगु ज्वलं शासकया विचाःया प्रतिनिधित्व जुइगुयात प्रतिनिधित्व सिद्धान्त (1997) धाःगु दु। सिद्धान्तकथं सञ्चारं उप्वः धैथें रूढीवादी धारणा छेली। उच्च व धनीवर्ग सत्ताय् थेनकि समाजय् रूढीवादी खनेदै। यक्व सञ्चार कम्पनी रूढीवादी पुचःया स्वामित्वय् दयाच्चनी। उज्वःगु कम्पनी रूढीवादी वर्चस्ववादी बिचाःया प्रतिनिधित्व यानाच्चनी। थ्व हे सञ्चार वर्चस्ववाद खः।

४. नेवाः सञ्चारय् वर्चस्ववाद

वर्चस्ववाद व सञ्चार वर्चस्ववादया लिधंसाय् नेपालय् शाह-राणाकालनिसें गणतन्त्रकालतक नेवाः सञ्चारय् व्याप्त वर्चस्व दुवाले।

४.१ नेपाली भाषाया वर्चस्व

राजेन्द्रविक्रम शाहया पालय् तक नेपालभाषाया खँय् शासकत मौन खनेदु। जंगबहादुरया मुलुकी ऐन, १९१० स खय्भासं जक च्वल (वि. सं. २०२२)। चन्द्रशमशेरं वि. सं. १९७१ स गोरखाभाषा प्रकाशिनी समिति स्वनाः प्रकाशनयात चित। थ्व समिति हे नेपाली भाषाया वर्चस्व-श्रृंखलाया न्हापांगु दसि खनेदु। पद्मशमशेरं गोरखा भाषा प्रकाशिनीयात नेपाली भाषा प्रकाशिनी समिति यात। थुबलेनिसें 'गोरखा भाषा' यात राज्य 'नेपाली भाषा' नां छुत।

महेन्द्र काँग्रेसया सहमति कयाः जारी याःगु नेपाल अधिराज्यको संविधान २०१५ स दकले न्हापां भाषाया विशेष व्यवस्था यात। थ्व संविधानय् देवनागरी लिपिं च्वयातःगु नेपाली भाषा नेपालया राष्ट्रभाषा जुइगु व्यवस्था जुल (वि. सं. २०१५, p. ३७)। 'गोरखाभाषा'यात 'नेपालीभाषा'कथं स्थापित यानाः नेपाली भाषायात राष्ट्र भाय् दय्काः मेगु भाषायात गनं छेले मदैगु आधिकारिक अभिलेख थ्व हे संविधान खः। नेपालको संविधान २०१९ जारी जुयाः नं नेपालया राष्ट्रभाषा देवनागरी लिपिइ नेपाली भाषा खः' धकाः किटान यात (वि. सं. २०१९, p. ३)।

देसय् जातीय व भाषिक विविधता दूगु खँ ०४७ सालया संविधानं स्वीकार यात । थ्व संविधानं नेपाली भाय्यात सरकारी ज्याखँया भाय् यात, मेगु भाय्यात राष्ट्रिय भाय्या दर्जा बिल । संविधानय् हे व्यवस्था याना: नेपाली भाषा मेगुसिबेँ सर्बोच्च धैगु गलत मनोविज्ञानयात प्रक्षेपण यात (मल्ल, इ.सं. २००२, p. २०९) । नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ स नेपालीयात सरकारी ज्याखँया भाय् दय्का: भाषिक वर्चस्व तल । छगू भाषा, जाती, धर्म, संस्कृति, लिङ्गया वर्चस्वयात थ्व संविधान नं निरन्तरता ब्यूगु खनेदत (प्रचार प्रसार विभाग, लाहुर्निप, वि. सं. २०६४, p. २) ।

नेपालया संविधान (२०७२) स नेपाली वाहेक मेगु भाषायात स्थानीय स्तरं ज्याखँया भाय् दय्केफैगु प्रावधान तल । संघीय सरकारी ज्याखँया भाषा देवनागरी च्वयात:गु नेपाली हे जुइगु व्यवस्था जुल । थ्व संविधानय् नं ४७ सालया संविधाननिसेँ व्यवस्था या:गु देवनागरी लिपि च्वयात:गु नेपालीयात हे सरकारी ज्याखँया भाय्-कथं निरन्तरता बिल । व्यवस्थाय् व:गु हिउपा: आमसञ्चारय् नं खनेदत । गणतन्त्रय् सरकारी सञ्चार माध्यमय् नेपालभाषायात नं थाय् बिल । रेडियोय् नेपालभाषाया ज्याइव:यात क्षेत्रीय प्रसारणय् यंकल । गोरखापत्रय् निवा:या छक्क: छगू पेज नेपालभाषा पृष्ठ पिथन । नेपाल टेलिभिजन-मेट्रोय् नेपालभाषाया बाघौया टेलिज्याइव: प्रसारण यात । नेपालय् प्रसारण जुयाच्चंगु मुक्कं नेपाली टिभी सञ्चारया माध्यम भाय् नेपाली भाय् हे जुयाच्चंगु खनेदु ।

शासकं छगू जक भाषा छेलेबिउगु खँ मार्क्स व एंगेल्सया कथं अधिनस्थ वर्गयात चिनात:गु व उमिगु विश्वास प्रणालीया किचलय् लाना: थ:त क्वत्य:गु मचाया: सहया:गु अवस्था धका: व्याख्या या:गु दु (1976) । थ्व खँ आन्तोनियो ग्राम्चीया कथं शासकं सत्ताया शक्ति, संस्कृति व विचारधारा नियन्त्रण याना: अधिनस्थ पुच:या सहमतिपूर्वक हे नैतिक, दार्शनिक व राजनैतिक नेतृत्व काइगु धा:थें ख: । थन सैनिक बलं दमन जूगु खनेमदु । थन प्रभुत्वशाली शासक वर्ग थ:गु हे जक भाय् अधिनस्थ वर्गयात क्वचिनात:गु दु । ग्राम्ची धा:थें शासकया संस्कृति नेवा: जीवनया छुं पक्षयात प्रभुत्वय् तया: भाषाया वर्चस्व तयात:गु दु । थन अधिनस्थ पुचलं थ:त ला:गु वर्चस्वयात स्वीकार यानाच्चंगु दु ।

४.२ नेपालभाषायात दमन

शाह-राणाकालय् नेपालभाषायात प्रत्यक्ष प्रतिबन्ध त:गु खनेमदु । नेपालभाषाया प्रयोग अ:पुक जूगु नं खनेमदु । नेवा:तय्सं कानुनं ब्यूगु अधिकारया सीमाय् च्वना: ज्या या:सां शासकं दमन या:गु खनेदु । दमनया प्रतिनिधिमूलक घटना थन न्हाब्वय् ।

प. निष्ठानन्द बज्राचार्य एकविंशति प्रज्ञापारमिता देवी सफू ने. सं. १०२९दँय् पिथंबले बुद्धधर्म सम्वन्धि गतिविधि तच्च:गु खना: उत्साहित योगवीर सिंहं धर्मसार भाषा कविता पिदन । थ्व कविता पिका:गुलिं वय्क: व पिकाक: भवानीवीर सिंयात म्हतिं १० तका बँ पुइकल (धर्मादित्य धर्माचार्य व नेपालभाषा व थ्वया साहित्य, ने. सं. १०८४, p. ५) । बुद्धधर्म व नेपालभाषा पत्रिका ने. सं. १०४५स पिदंबले च्व:पिन्त तारेखय् तल । नेपाली विहार चिनाखँ मुनाय् फत्तेबहादुर सिंहयात ने. सं. १०६१दँय् ज्वना: सफुती च्व:पिन्त नं जेलय् कुन । थ्व हे दँय् ज्ञानमाला भजन हा:पिन्त तारेखय् तल (जोशी, वि. सं. २०५७; हृदय, ने. सं. १०८४) । बौद्ध धर्मयात या:गु

विभेदया खँ नेपाल भाषा पत्रिकाय् सम्पादकीय च्वःगुलिं फत्तेबहादुरयात १००० तका बँ पुइकल । नेपालभाषा पत्रिकाय् वि. सं. २०१७ पुष ८ खुनु पिहाँवःगु समाचारयात कयाः फत्तेबहादुरयात श्रीमहलय् नजरवन्दय् तल (देवकोटा, वि. सं. २०७४ (२०२४), p. ३३२, ३३५) । रेडियो नेपालय् जीवन दबूया न्ह्याकः वं पिं हितकरवीरसिंह कंसाकार, दुर्गालाल श्रेष्ठयात पुलिस पाः तयाः दुमछवल (सुवाल, इ.सं. २०२०, p. १९) । झी पती ने. सं. १०८३ दँय् पिदंगु 'जुजुधौ' च्वसुयात कारवाही यात । रेडियो नेपालय् नेपालभाषा समाचार बुलेटिन २०२२ साल बैशाख १ निसँ दिक्ल । वि. सं. २०२२ असार ८ निसँ गृहमन्त्रालयया उजं कयाः तिनि पत्रिका प्रकाशन याकेबिल (देवकोटा, वि. सं. २०७४ (२०२४), p. २०३) । रेडियो नेपालं नेपालभाषाया समाचार दिक्गु विरोधय् जूगु '२२ सालया अन्दोलन'या इवल्य् भिक्षु सुदर्शन, मंगलमान शाक्य (यल), सूर्यबहादुर पिवाः व लक्ष्मण राजवंशीयात शारीरिक यातना बियाः जेलय् कुन । श्रीकृष्ण 'अणु', पद्मरत्न तुलाधर, मंगलमान शाक्ययात वारेन्ट जारी यात (शाक्य, ने. सं. ११३०) ।

इनाप वाःपौ सम्पादन याःगुलिं मल्ल के. सुन्दरयात राष्ट्रिय समाचार समितिया जागिरं खर्खास्त यात^१ । ने. सं. १११८य् हसना टेलिज्याइवल्य् नेपाल टेलिभिजनं नेवाः भासं नवाके मबिल^{२२} । ६० या दशकय् शासकं प्रेस स्वतन्त्रताय् प्रतिबन्ध तल, देशया फुककं सञ्चार गृह हतियारधारी सैनिकं कब्जाय् काल (पौड्याल, & मैनाली, इ.सं. २००७) । नेपालभाषां ज्याइवः न्ह्याकः वं पिन्त बन्दुक केनाः लित छवःगु घटनाया भुक्तभोगी थ्व च्वमि स्वयं खः । गणतन्त्र कालय् एन.टि.भि.- मेट्रोय् स्लट न्यानाः उलिंचिया बाखं थुलिंचा नेवाः भासं ज्याइवः न्ह्याइगु जुइवं व्यवस्थापन पक्षं सम्झौता-पत्र खुनाः दुर्व्यवहार यात^{३३} ।

पञ्चायत व्यवस्थां सञ्चार माध्यमय् नेपालीयात जक तिबः बियाः मेगु भाय्यापिन्त हतोत्साह याःगु खनेदु । हिन्दु धर्म बाहेक मेगु धर्मया पैरवी, जुजुया विरोध याय्वं नेपालभाषाया छापायात दमन याःगु दसु खनेदत । ग्राम्चीं धाःथें वर्चस्ववादीतसँ धर्म व सञ्चार खेलय् थुकथं दमन याइ । वर्चस्ववादं शासकया हिंसाया प्रकृति राजनैतिक व साँस्कृतिक नितां जुइ धाइ । अधिनस्थ वर्ग छुंकथं सत्ताय् थ्यंसां शासकं व सत्ता हाकनं नियन्त्रणय् काइगु दसु खः शासकयाः थ्व दमन । शासकं थःगु सर्वोच्चता लेंकाः तय्त वौद्धिकता-नैतिकताया त्वह चिनाः सां प्रतिद्वन्द्वी वर्गयात दमन याइ धकाः ग्राम्चीं धाःगु खँ व थ्व नमूना घटना ज्वःलाःगु खनेदु (Gramsci, 1999) । शासकं थःगु विचारया प्रतिरोध याःपिन्त दमन याःगु च्वय् न्हेथनागु प्रतिनिधि घटनाय् वर्चस्ववादी दमन प्रमाणित जूगु खनेदु ।

४.३ नेपालभाषी साहित्यकारतय्गु प्रतिरोध

शासकं पितब्यूगु सन्देश अधिनस्थ पुचलं नाले फु वा मफु धकाः स्टुअर्ट हलं धाइ । नालामकाःगु अवस्थायात अःखः डिकोड यानाः अधिनस्थ पुचलं शासक विरूद्ध प्रतिरोध याइ । नेपालभाषाया साहित्यकारत-सँ शाह - राणाकालय् याःगु प्रतिरोधया छुं घटना क्वय् न्हेथनागु दु ।

1. मल्ल के. सुन्दर लिसेया खँल्हाबल्हाया लिधंसाय् ।
2. विजयरत्न असंवेरलिसे जूगु खँल्हाबल्हाया लिधंसाय् ।
3. उलिंचिया बाखं थुलिंचाया निर्देशक, व्यवस्थापक अमृतमान महर्जन लिसेया खँल्हाबल्हा ।

राणा शासकं छापा प्रकाशन याकेमब्यूगु इलय् पं. निष्ठानन्द बज्राचार्य ने. सं. १०२९स थम्हं हे प्रेस दय्काः प्रज्ञापारमिताया एकविंशति श्लोकया भाषा सहित बौद्ध स्तोत्र पिथन (मल्ल, ने. सं. १०९९)। माधवराज जोशीया संगतय् सिद्धिदास अमात्य, योगवीरसिंह कंसाकारपि साहित्य श्रृजनाय् सकृय जुल (प्रधान, वि. सं. २०५७, पौ. ४०)। सिद्धिदासं वि. सं. १९७६ स सज्जन हृदयाभरण बेतियाय् ध्वानाः नेपालय् हल (महाजु, ने. सं. ११४०)। धर्मादित्य धर्माचार्य कलकत्तां बुद्धधर्म व नेपालभाषापत्रिका पिथन। शुक्रराज शास्त्रीं ने. सं. १०४८य् नेपाल भाषा व्याकरण पिथन। फत्तेबहादुर सिंहं नेपाली विहार पिथन। पं. निष्ठानन्द बज्राचार्य, सिद्धिदास महाजु, जगतसुन्दर मल्ल, योगवीरसिंह कंसाकार, शुक्रराज 'शास्त्री', धर्मादित्य धर्माचार्यपिसं नेपालभाषां साहित्य च्वय्गु, अनुवाद याय्गु, शिक्षा बीगु यात। न्हिपौ नेपाल भाषा पत्रिका वि. सं. २०१२ आश्वीन १६ गतेनिसं पिदन। रेडियो नेपालय् नेपालभाषां समाचार प्रसारण दिक्गु विरोधय् नेवाःतय्सं '२२ सालया आन्दोलन' यात। ने. सं. ११०० या दशकय् राजमती, इनाप वाःपौ पिथन। बहुदलीय व गणतन्त्रकालय् नेपाल टेलिभिजन व रेडियो नेपालय् स्लट न्यानाःसां नेपालभाषाया ज्याइवः प्रसारण यात।

शासकं सञ्चारय् थःगु विचार प्रतिनिधित्व याकेत मेपिनिगु विचार पनी धकाः हलया प्रतिनिधि सिद्धान्तं धाइ। हलया रिसेप्सन सिद्धान्तकथं शासकं पिछ्?वःगु सन्देश अधिनस्थ पुचलं थःगु हे पहलं अःखः डिकोड यानाः शासक विरुद्ध प्रतिरोध याइ। सम्प्रेषित बिचाः विरुद्ध जनतां प्रतिरोध याःगु दसु च्वय् न्ह्यब्वयागु छुं घटना खः।

देसय् परिवर्तन, जनान्दोलन, सशस्त्र विद्रोह, राजनैतिक व्यवस्था, राजनेता, राजतन्त्र वल वन, छगू हे जाती ब्रम्हु - क्षेत्री, छगू हे भाषा नेपाली, छगू हे धर्म हिन्दुया वर्चस्व लेना हे च्वन (Bhattachan, 2008, p. 22)।

५. लिखँ :

मार्क्सवादया लिधंसाय् आन्टोनियो ग्राम्स्कीं बर्चस्व सिद्धान्त न्हेवने हल। वर्चस्ववाद सिद्धान्तय् सहमतपि विद्वानं शासकं वर्चस्वयात निरन्तरता बियाः थःगु विचार अधिनस्थ समाजय् सञ्चारया माध्यमं लेकातइगु दावी याइ। शासकं सञ्चार संवाददातातय् थःगु विचारधारा व यथास्थितिकथं समाचार च्वकी। थुमिसं रूढिवादी समाचार-रिपोर्टयात अधिनस्थ समाजय् यंकाः सामाजिक ह्यूपालय् पंगः थनी। जनमत ज्याय्त् सञ्चारय् प्रवाहित सामग्रीकथं जुइ। सीमित शासकं सैन्य बल मछ्यःसं अधिनस्थ विशाल पुचःयात सञ्चार माध्यम छेलाः थःगु यःगु बिचार प्रवाह यानाः ची, थ्व हे सञ्चार वर्चस्ववाद खः।

नेपालय् शाह - राणाकालय् गोरखा भाषायात वैधानिक 'नेपाली' नां छुनाःसरकारी ज्याखँय् छेल। शाह - राणाकालया २५० दँतक नेपालभाषायात सरकारी ज्याखं पिने हे तल, छेलेगु लकस मब्बू। उर्कि नेवाः सञ्चारया विकास जुइमफुगु खनेदु। चन्द्र शमशेरं गोरखा भाषा प्रकाशिनी समिति नीस्वनाः मेगु भासं छुं नं गतिविधि याके मबिउसा निसं भाषिक वर्चस्वया प्रामाणिक च्वः स्वात।

वि. सं. २००७ सालया क्रान्तिया इलय् शुरू जूगु नेवाःभासंरेडियो प्रसारण पञ्चायत कालय् दिकल। पञ्चायत कालय् नेपाल टेलिभिजन नेपाली बाहेक मेगु भाषां प्रसारण मयात। राज्य व समाज पर्वतिया सँस्कृतिया प्रवर्द्धन याःगुलिं आदिवासि जनजाति सँस्कृतिक वर्चस्व सह याय्माल। सञ्चारय् गैरनेपालीभाषिं न्ह्याय् दय्के मफुत।

शाहकालया संविधानय् वैधानिकता ब्यूगु 'नेपाली भाषा राष्ट्र भाषा व सरकारी ज्याखंया भाषा जुइगु' प्रावधानयात गणतान्त्रिक संविधानय् नं निरन्तरता बिल । देशया संविधानय् गनं हे मेगु भाषायात पनेगु प्रावधान मदु । व्यवहारय् नेपाली बाहेक मेगु भाय् छेलेगु प्रावधान द हे मदु । समुदाय थम्हं हे थःगु भाषा थकाय्माल, राज्यया गुहालि मदु । शासकया 'नेपाली वर्चस्व' दथुइ नं आमसञ्चारय् नेवाःजार्ती थःगु अस्तित्व केनाच्चंगु दु ।

आन्तोनियो ग्राम्चीया वर्चस्ववादया दृष्टिकोण स्वयंभले देसय् शाह - राणाकालनिसं संघीय गणतन्त्रकालतक राज्यसत्तां हःपाः बियाः छगू भाय्या वर्चस्व तयातल । स्टुआर्ट हलया प्रतिनिधि सिद्धान्तयात बःकयाः नेपाली बाहेक देसया मेगु भाय् छुं नं सञ्चार माध्यमय् खनेमदुगु अवस्था सञ्चार वर्चस्ववाद खः । देशया मेगु खेलय् नं शासक वर्गया वर्चस्व खनेदै, थ्व अध्ययनया विषय खः ।

लिधंसा

- Altheide, D. (1984). Media Hegemony: A Failure of Perspective. *The Public Opinion Quarterly*, 48(2), 476–490. <https://doi.org/10.1086/268844>
- Aune, J. A. (1994). *Rhetoric and Marxism*. Westview Press.
- Bhattachan, K. B. (2008). *Minorities and Indegenious Peoples of Nepal*. National Coalition Against Racial Discrimination (NCARD).
- Gramsci, A. (1999). *Selections from the Prison Notebooks* (Quentin Hoare & Geoffrey Nowell Smith, Eds.; Q. Hoare & G. N. Smith, Trans.). ElecBook, the Electric Book
- Hall, S. (1973). *Encoding and Decoding in the television discourse*. SP 7.
- Hall, S. (1997). The Work of Representation. In S. Hall (Ed.), *Representation: Cultural representations and signifying practices* (pp. 223–290). Sage in association with the Open University.
- Hall, S. (2005). Introduction to Media Studies at the Centre. In *Culture, Media, Language* (second). Taylor & Francis e-Library.
- Lull, J. (1995). *Media, Communication and Culture: A Global Approach*. Columbia University Press.
- Marx, K., & Frederick, E. (1976). *The German Ideology* (Third). Progress Publishers.
- जोशी, प्रयागराज. (वि. सं. २०५७). *प्रयाग-दृष्टि* (रञ्जित, कुमार, Ed.). विद्यादेवी जोशी.
- देवकोटा, ग्रीष्मबहादुर. (वि. सं. २०७४ (२०२४)). *नेपालको छापाखाना र पत्रपत्रिकाको इतिहास* (चौथो). साझा प्रकाशन.
- पौड्याल, बद्री, & मैनाली, रघु. (इ.सं. २००७). *सङ्कटकालमा समाचार* (मैनाली, मोहन & भट्टराइ, विनोद,

Eds.). हिमाल किताव.

प्रचार प्रसार विभाग, लाहुरिप. (वि. सं. २०६४). आदिवासीहरूको सवालमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३. नेपालका आदिवासीहरूको मानवाधिकारसम्बन्धी वकील समूह (लाहुरिप).

प्रधान, भुवनलाल. (वि. सं. २०५७). माधवराज जोशी: आधुनिक नेपालका अग्रणी पथ प्रदर्शक. In रञ्जित, कुमार (Ed.), प्रयाग-दृष्टि (p. ३९-४०). विद्यादेवी जोशी.

भट्टराइ, प्रा. डा. रमेशप्रसाद. (वि. सं. २०७७). सांस्कृतिक (वर्गीय, लैङ्गिक र जातीय) अध्ययनको सिद्धान्त र नेपाली सन्दर्भ. भुँडिपुराण प्रकाशन.

मल्ल, कमलप्रकाश. (ने. सं. १०९९). नेपालभाषाया घ्वाना सफूया धलः. लय्-ता दबू.

मल्ल, के. सुन्दर. (इ.सं. २००२). नेपालमा भाषिक विभेद. In मल्ल, के. सुन्दर & विश्वकर्मा, पद्मलाल (Trans.), डवर्न घोषणा र कार्ययोजना तथा नेपालमा जातीय विभेद. जातीय विभेद विरुद्ध राष्ट्रिय मञ्च (NCARD).

महाजु, सिद्धिदास. (ने. सं. ११४०). सिद्धिमा: सिद्धिदास महाजुया कृति मुना (श्रेष्ठ, प्रा. डा. ओमकारेश्वर, Ed.). नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, यल.

मुलुकी ऐन, १९१०. (वि. सं. २०२२). कानून किताब व्यवस्था समिति.

शाक्य, सानुराजा. (ने. सं. ११३०). नेपालभाषा आन्दोलन १९१०-१९२६. नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग यल, त्रिभुवन विश्वविद्यालय.

श्री ५ को सरकार. (वि. सं. २०१५). नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५. कानून तथा संसदीय प्रवन्ध मन्त्रालय.

श्री ५ को सरकार. (वि. सं. २०१९). नेपालको संविधान २०१९. श्री ५ को सरकार.

सुवाल, अनुप सिं. (इ.सं. २०२०). नेवा: भासं रेडियो प्रसारण. ह्याउँनिभाः.

हृदय, चित्तधर (Ed.). (ने. सं. १०८४). धर्मादित्य धर्माचार्य व नेपालभाषा व थ्वया साहित्य. कलकत्ता नेपाल भाषा साहित्य गोष्ठी.

श्री ५ को सरकार. (विसं २०१९). नेपालको संविधान २०१९. श्री ५ को सरकार.